

Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü (Kur'an ve Tefsir Akademisi)

İsmail ÇALIŞKAN*

İlim Yayma Vakfı'nın Kur'an ve Tefsir Akademisi genel başlığı ile gelenek-selleştirmek istediği yaz dönemi bilimsel çalışmalarının ilki, "Tarihte Ve Günümüzde Kur'an İlimleri Ve Tefsir Usûlü" konusuna ayrılmıştı. Vakfın genel merkez binasında ve 18-22 Ağustos 2008 tarihleri arasında (beş gün) on beş oturumda gerçekleşen toplantıya Türkiye'deki on dört İlahiyat Fakültesi'nden yirmi altı, fakülte dışından dört akademisyen katıldı ve yirmi iki tebliğ sunuldu. Özel ihtisas toplantısı olduğu için genel izleyiciye açık değildi, sadece lisansüstü eğitim yapan veya yapmış kişilere açıktı.

Açılış oturumunda Mevlüt Güngör ve M. Zeki Duman Kur'an, tefsir, tefsir usulü ve ulûmu'l-Kur'an hakkında genel değerlendirmeler yaptı. İlmi toplantının ilk iki gününde tebliğler, ağırlıklı olarak klasik dönemde usûl ile ilgili gelişmelerin tarihi seyri üzerinde durdu. I. oturumda ilk olarak İsmail Çalışkan, "Tefsir Usûlü'nün İlk Kaynakları Üzerine Bir Tetkik -Abdullah b. Vehb (ö. 197/812) Ve Muhâsibî (ö. 243/857) Örneği" isimli tebliğini sundu. Çalışkan'a göre Muhâsibî'nin *Fehmu'l-Kur'ân* ve İbn Vehb'in *el-Câmi* adlı eserleri Tefsir Usûlü alanında yazılı ilk kaynaklardır. Muhâsibî İslam düşüncesinde akılcı ve kişisel yetenekleriyle yorum yapan (dirayet) damarın temsilcisi iken İbn Vehb, nakilci damarı temsil etmektedir. Çalışkan ölüm tarihleri arasında yaklaşık elli yıllık bir zaman dilimi olan iki müellifin eserlerinin muhtevasını, farklı yaklaşımlarının arka planını, zihniyet dünyalarını, aralarındaki anlayış farklılıklarını ve nihayet genelde İslam düşüncesi ve ilim-kültür tarihi özelde Tefsir Usûlü için ne anlama geldiğini anlattı. İkinci günün son tebliği olsa da konu bütünlüğünü oluşturmak için burada Nur Ahmed Kurban'ın Mekke Tefsir Ekolü'nün ulûmu'l-Kur'an hakkındaki görüşlerini ele alarak klasik dönem faaliyetini farklı bir boyutunu anlattı-

* Doç. Dr., Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı, e-mail: icalis@cumhuriyet.edu.tr

ğın tebliğini de klasik döneme dair tebliğini analiz. İbrahim Görener, “Tefsir Usûlü ve Kur’an İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi” başlığıyla sunduğu tebliğinde öncelikle ‘Tefsir yöntemi’ kavramını açıkladı, sonra da bu yöntemin Kur’an ilimleri ve tefsir usûlleri içerisinde aranması gerektiğini vurguladı. Çünkü ona göre, Kur’an ilimleri bir tefsir yöntemi teklif etmez amacı da bu değildir, o sadece Kur’an’ın indiği ortama ilişkin bazı unsurları müfessire sunar. Hâlbuki anlamının tam olarak gerçekleşebilmesi için metnin ortamının da bilinmesi gerekir. Kur’an ilmi, Kur’an tarihi ve tefsir tarihini kapsayacak şekilde oluşturulan Tefsir usûlü de bir yöntem sunmaz. Tefsir tek bir yöntem olmayacağı için tek bir tefsir usûlünün olması da düşünülemez. Tefsir yönteminin aranacağı dört yol şunlardır: Tefsirlerin mukaddimleri, tefsirler ve müfessirler hakkındaki eserler, tefsir tarihi kitapları, tefsir yaklaşımlarını gruplandıran eserler.

İkinci günün ilk konusu Lütfullah Cebeci tarafından sunuldu: “Tefsirde Yeni Yöntem Arayışları ve Klasik Tefsir Metodu”. Yeni metodoloji girişimlerini ele alan Cebeci, konuya biraz da eleştirel yaklaştı. Ona göre geçmişte kırmızıçizgileri, belli kuralları olan bir usûl vardı, yeni metod önerilerinin klasik olanlardan pek farkı yoktur. Toplantı için az tebliğ çok müzakere prensibi benimsendiği için her oturumda geniş tartışmalar yapıldı. Bu tebliğin ardından da söz alan M. Sait Şimşek, Cebeci’nin tezine itiraz ederek, geçmişte usûlün olmadığını, var olan bazı kuralların da olduğu gibi alınamayacağını, seçmeci bir zihniyeti benimsemek gerektiğini ifade etti. Böylece, geçmişte bir usûlün olup olmadığı sorunu beş gün boyunca en çok tartışılan konulardan biri oldu. Daha sonraki iki konuşma (Ali Bulut, “Türkiye’de Tefsir Usûlü-Ulûmu’l-Kur’an Tartışmaları”, Mehmet Demirci, “Tefsir Usûlüne Duyulan İhtiyaç”) günümüzdeki arayışları tahlil etti. Süleyman Karacelil ise Tefsir Usûlü’nün yapısı ve işlevini ele aldığı tebliğinde, usûlün işlevsel hale getirilmesi gerektiğini ve bunun nasıl olabileceğini örneklerle aydınlattı.

Tefsir usûlü arayışları ve yeni gelişmeler, üçüncü günde de ele alınmaya devam etti. Bu çerçevede M. Zeki Duman, neshe delil gösterilen ayetlerle munsûh olduğu iddia edilen ayetlere yeni bir bakış açısı getirmeye çalıştı. Ona göre Kur’an’da nasih ayet vardır, onlar önceki şeriatları neshetmiştir, ama nesh edilmiş hiçbir ayet yoktur, bunu görmek için, kendisinin örneklerle açıkladığı gibi, neshedildiği söylenen ayetler üzerinde derin bir tetkik yeterli olacaktır. Ardından Gıyasettin Aslan yeni çalışmalarda tefsir usûlünün, fıkıh usûlünden, özellikle onun lafızcılığından arındırılması gerektiğini sebepleriyle beraber anlatırken, Burhan Baltacı da tebliğinde (“Tefsir Usûlünün Yeniden İnşasına Fıkıh Usûlünün Katkısı -Şâtıbî Örneği-”) Şâtıbî’nin sistematikinden yararlanma imkanını sorguladı.

Sonraki tebliğler de tefsir usûlü için yenilik arayışlarına odaklanmıştı. Bu bağlamda Ömer Kara, “el-Furûku’l-Luğaviyye’nin Bir Kur’an İlmi Olma İmkânı Üzerine” adlı tezinde ‘el-Furûku’l-Luğaviyye’nin bir Kur’an ilmi olabileceğini gerekçeleriyle birlikte ispat etmeye çalıştı. Ardından Mustafa Karagöz, “Vücûh ve

Nezâirin Terimleşme Süreci -‘Nezâir’in Eşanlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu-” adlı tebliğinde ‘vucûh’ ve ‘nezâir’ kavramlarının tarihsel süreçte geçirdiği anlam ve içerik değişimini eleştirdi ve onların yeniden tanımlanarak Kur’an lafızlarını daha iyi çözümlemede kullanılmasını önerdi. Dördüncü günde sunulan tebliğlerin çoğu dil konusundaydı. Elbette Kur’an’ın anlaşılması ile ilgili bir metodolojide en önemli unsurlar arasında lafız ve cümle tahlilleri ile ilgili olanlar yer alacaktır. İşte Ali Bakkal’ın “Kur’an’ın Anlaşılmasında Siyak-Sibakın Önemi”, Hasan Yılmaz’ın “Semantik Analiz Yönteminin Kur’ân’a Uygulanmasına Dair” ve Necmettin Gökçür’ün “Tefsir Usûlünde -Lafız-Mâna- İlişkisinin Tesbiti” bu kapsamdaki tebliğlerdi. Bilal Gökçür’ün çağdaş metin çözümlemelerinde kendine özgü bir anlayışı temsil eden yapısalılık ekseninde bir Kur’an’ı anlama denemesi sunduğu tebliğini (“Meryem Sûresi Örneğinde Sûre Çalışmaları: Yapısal Bir Yaklaşım”) de aynı kapsama alınabilir. Yine son gün sunulan Harun Ögmüş’ün (“Tefsirde Şiirle İştihad Açısından Hicrî II. Asrın Önemi”) ve Ali Bulut’un (“Filo- lojik Tefsirle Rivâyet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccâc’ın Meani’l-Kur’ân’ı”) tebliğlerini de bu çerçevede değerlendirebiliriz. Çağdaş metodoloji önerilerinin de kendine özgü açmazları ve problemleri vardır. Bunların bir kısmı farklı kültürel ve düşünsel ortamlarda ortaya çıktığı için Kur’an’a uygulanmasının getirebileceği mahzurlar hemen gündeme getirilmektedir. Yukarıda sayılan tebliğler, bu bağ- lamda önemli tartışmalara maruz kaldı. Öte yandan, her ne kadar konulu tefsir denilen teknik, müslümanlar tarafından bir metodoloji olarak öne sürülse de onun da faydalı ve eksik yönleri vardır ve bunlar sık sık bilimsel ortamlarda tartışmaya açılmaktadır. Bu toplantıda ise Ömer Dumlu, “Konulu Tefsir Bir Usûl Sayılabilir mi? Ve Bunun Kur’an’ı Anlamaya Katkısı” adlı çalışmasıyla konuyu müzakereye açtı.

Toplantının son gününde Said Şimşek’in sunduğu ilk tebliğ (“Yaygın Halk Kültürünün Tefsir Üzerindeki Etkileri”) popüler kültür ile tefsir ilişkisini ele alıyordu. Şimşek, Kur’an kıssalarının tefsirlerde anlatılırken yaygın halk kültüründeki algılamalardan nasıl etkilendiğini Harut-Marut ve Hıdır kıssası ile şefaat ve sihir konuları etrafında değerlendirdi. Tefsir faaliyetinin tutarsızlıklarla dolu kül- türden etkilenmemesi için eleştiri kapısının sürekli açık tutulması gerektiğini vurguladı. Salih Kesgin de yorumda önemli yeri olan hadislerin etkisini ele aldı. Ona göre, ayetleri anlamada hadis algısının etkisi bazen sorunlu neticelere götürebilmektedir. Bunun bir örneği Nisa suresinin 1. ayeti bağlamında ‘kadının ka- burga kemiğinden yaratıldığı’na dair yorumlara eleştirel bir yaklaşım sergiledi.

Toplantının son ve ana başlıktan farklı olan konusunu Muhammed Abay takdim etti. O, “Yeni Bir Tabakâtü'l-Müfessirîn Denemesi” adlı çalışmasında sanal ortamda geliştirdiği ve müfessirleri tanıtan bir veritabanını tanıttı. Abay, çağdaş bilgi araçlarından birisi olan bilgisayar ve internetin geçmişten bugüne kadar bütün müfessirleri, eserleri ve metotlarını tanıtan daha iyi ve güncel bir kaynak olabileceğini anlattı. Bunun en geniş verilerle istifadeye sunulabilmesi için

bütün bilim insanlarını bu veritabanının oluşturulması ve geliştirilmesine katkıda bulunmaya çağırdı. Ona göre, eğer bu çalışma tefsir sahasında başarılı olursa, diğer bilim dalları için de uygulanabilecektir. Toplantı kısa bir değerlendirme oturumu ile sona erdi. Şimşek, bu oturumda da geçmişte bir usûlün olmadığı konusuna değindi. Ona göre, ortak şeyler için yöntem olmaz, o kritik şeyler için olur. Bu arada ithal yöntemler ortak yönler açısından yararlıdır, ama yine de ithal yöntemler terk edilmelidir. Çünkü onlar ait oldukları dünyalarıdır, onlar için geçerlidir. Kur'an ise kolay bir kitaptır, mütekâmilidir. Tefsir ile uğraşanların doğrudan ona odaklanmaları faydalı olur. Onlar mezhep, meslek ve ırk taassubuna itibar etmemeli, mütevazı olmalı, kendilerini daima sorguya çekmelidir. İlim Yayma Vakfı adına konuşan Necdet Yılmaz da vakfın tarihçesini ve ilmi faaliyetlerini anlattıktan sonra, toplantıda eksik kalan bir yönün, tefsir ve tefsir usûlü sahasında İslam Dünyası'nda neler olup bittiğine değinilmemesi olduğunu belirtti. Bunun nedeni, eğer Türkiye'de bu sahanın güçlü olması ise, o zaman sesimizin İslam Dünyası'na duyurulması gereğini dillendirdi.

Oldukça kapsamlı ve doyurucu tebliğlerle tefsir usûlü, Kur'an ilimleri ve yeni metodolojilerin ele alındığı beş günlük toplantı, kendi alanında önemli bir işlev görecektir. Toplantıdan çıkan bazı sonuçları şöyle özetleyebiliriz: Bir kere geçmişte serbest ve bağımsız bir yorum faaliyeti gerçekleşti. Çok kesin kurallı bir Tefsir Usûlü yoktu. Bunun yerine kişisel (özel) metotlar vardı. Tefsirler, özellikle tefsir mukaddimleri bunun en açık kanıtlarıdır. Geçmişte bir Tefsir Usûlü'nün var olup olmaması çok da önemli değildir. Biz kendi işimize bakmalıyız. Çünkü herkes kendi gerçekliğini yaşar, bize lazım olan kendi gerçekliğimize uygun ve yararlı olanı bulmak, tespit etmek veyahut da geliştirmektir.

Bir başka husus şudur ki, yeni bir yorum metodolojisi oluşturmak için geçmişten alınacak malzeme çoktur. Bu konudaki asıl girişimler ilk dönemlere aittir. Sonraki dönemlerde bir ara durağanlık, taklit ve tekrar başlamış, son iki yüzyılda yeni arayışlara girilmiş, son elli yılda ise bu konuda daha fazla bir hareketlilik meydana gelmiştir. Ulûmu'l-Kur'ân, Usûl, Usûlu't-tefsir, kavâid, kırâat, kânûn, metot, metodoloji, anlama, yorum(lama), yöntem, okuma, semantik, tarihsel(cilik), hermenötik, kavram çalışmaları, konulu tefsir gibi kavramlar, bahse konu süreci özetlemektedir. Bu arada usûl ile ilgili karmaşa da II. yüzyıldan sonraki eser ve rivayetlere bağlı olarak zuhur etmiştir. Nesh, muhkem-müteşabih, mübhemat konularını bu bağlamda düşünmek bir fikir verebilir. Usûl hakkındaki karmaşanın bir başka nedeni de Kur'an'a yönelme ve bağlanmanın zamanla zayıflamış olmasıdır.

Şu halde tefsir usûlünde iki yönlü açılım aranmalıdır. Birincisi, kişisel yani özel usûl; ikincisi de genel yani nesnel usûl. Bu ikisi arasında aynilikler, yakınlıklar, benzerlikler olabilir. Nesnel olan öncelik taşır, herkesi bağlayacak ya da herkesin uyabileceği nitelikte ve öylesi esasları olan bir usûl olmalıdır. Özel usûl ise, kişinin kendi durumuna göre öncelik tanıdığı konular, kurallar, esaslar ya da he-

defler olabilir. Ancak öznellik tamamen indi ve başı sonu belli olmayan bir usûl belirleme ve yorum yapma anlamına gelmemelidir. Doğrusu, müfessirler bilgi bakımından büyük oranda aynı kaynaklardan beslenmelerine rağmen içinde yer aldıkları çevre ve ortamlar onların farklı yaklaşım sergilemelerine etki etmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, metodoloji ortaya koymaya çalışan her müfessirin ve alimin kendine göre usûlü vardır. Aslında böyle bir özneliğin olması da lazımdır. Usûl dinamik olmalıdır, böyle olduğu oranda faydalı ve işlevseldir. Aslında her kişisel usûl, daha sonraları umûmi usûle bir ektir, onlar zamanla ortak noktaya hizmet eder. Ama özne bir usûl, yetkin insanların yaptığıdır. Öğrenci düzeyinde ve mübtediler için asgari müştereklere sahip nesnel bir usûl gerekir. Bütün bunların ötesinde ister genel/nesnel usûl olsun ister kişisel/öznel, geliştirilen ya da geliştirilecek bütün yöntemlerin kesinlikle Kur'an'ın bütününe anlama kabiliyeti ve istidadı olan bir yapıda olmalıdır. Şimdiye kadar bu alandaki sıkıntı, bu nitelikte bir metodolojiye ulaşamamasından kaynaklanır.